

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipúzcoa — SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XXXI

Julio 1970-Dic. 1971

Pierre Topet-Etxaun (1786-1862)

(Barkoxe'ko koblariaren bizitza laburki)

Pierre Lafitte-Ithurralde'k Haritzelhar'en liburutik egin laburpena, Yon Etxaide'k gipuzkera osotuan emana. Oharrak, itzultzailearenak.

Jean Haritzelhar'ek Etxahun'ez argitaratu duen liburu zoragarriak (Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862), Baiona, 1969), Xuberotar bertsolariaren bizia estaltzen zuten lanbro eta gandurik gehienak (denak ez esatearren) urratu dizkigu eta haren orain arteko erdi misteriozko bizitza garden-garden agertu zaigu, ez noski guk nahi gendukean idealismuz apaindurik, errealismu garratz batez igurtzirik baizik.

Haritzelhar jaunaren estudio sakon eta neketsuaz laburpen bat egiteko asmotan nintzelarik, horra nun aurea hartu didan Aita Lafitte euskal-langille porrokatuak, frantsesetik Lapurdi-Benaparroa'ko euskerara labur-labur aldatuz Etxahun'en bizitza Haritzelhar'en arabera. Aita Lafitte'ri eskerrik beroenak eman nahi dizkiot, zeren ikaragarrizko zama kendu baitit gaiñetik eta hain zuzen iñoiz ez bezala betarik gabe eta adoregabeturik arkitzen naizen nere bizitzako krisis handienetako batean. Beraz, ene lana hutsaren urrengoa izan da, alegia, Pierre Lafitte'n laburpena Gipuzkoa'ko euskera osotua aldatzea. Lapurtar jaun apez jakintsuari eskerrak, Bidaso'z honuzko euskaldunei zor nien Etxahun'en kon-daira ia nekerik gabe eskeñi ahal dizaekegu EGAN'en irakurleei (Ikus: Pierre Lafitte, "Pierre Topet-Etxahun" (1786-1862), Editions "Herria", 1970).

GAZTE DENBORA

Pierre Topet 1786'an sortu zen eta itxura denez Iraillaren 27'an, Barkoxe'ko Etxahunia'n. Aita, Jean Topet, Barkoxe-Topetia'ko seme zen; ama, Engrace Sieur, Etxahunia'ko oiñordekoa (prima). Oitura hala baitzen, etxearen izena ematen zieten etxekoei. Beraz, Etxahunia'koei Etxahun.

Pierre, noizpait poeta izango zena, etzen, noski, familiako haur bakarra: ba-zituen hiru arreba (Marie-Anne, Catherine eta Marguerite), baita hiru anaia ere (Joseph, Jean eta Jean-Pierre). Bera senidetan bigarrena zen; zaharrena, Mari-Ana.

Mutiko horren lehen urteak nolakoak izan ziran? Ez daiteke deus ere jakin, haren kantuek salatzen diguten bidez baizik eta aitor dezagun ez zaizkigula beti sinist-errezak. Berak diogunez, bai haurtzarora, bai gaztaroa, zorigaitz handian igaro zituen: gurasoek ez omen zuten sortzean onartu, aitaren tankerarik etzuelako; sasikumetzat omen zeukaten etxeko guziek, amodiorik gabe, bere ardurarik gabe, janari onik gabe; aldizka mespreziatzen zuten, jotzen, hil zedin ere desiratuz. Eskolan ere gauza bera: lagunen zitalkeriak burutu behar eta iñor ere ez bere alde.

Hamar urtekin, osasunez erdi-ipurdi ibilliarren, lanera joan behar: aurrena iraintzen dute eta gaizki tratatzen. Bertsuetan dion bezala, etzituen etxean hiru pertsona baizik aurkitu urrikaldu zitzaizkionak: amoña, 1803'an hil zena; morroi bat, hura hezteko (hezitzeko) agindua izanagatik, poliki eskolatzen zuena; eta Maria Arrozpide izeneko neskamea. Hau Larrañe'koa zen eta bi gazteek alkar maitatu zuten. Gerorago, neskatilla pobreak amodioa aipatuko duelarik Etxahun'ek, Mari Arrozpide izanen du gogoan, nahiz haren izenik iñun ere ez salatu.

Gauza batek artegatzen gaitu. Pierre'ek, bere kantuetan bere gurasoak ezin-gehiagoan zikintzen ditu: aita, gorrotoa gidari, auzilari zikoitz bihotz gabetzat dauka; amaz, honela dio makurki «amak idor bihotza bai eta thitia». Hala ere Pierre dute biek oiñordekotzat aukeratu eta ez Mari-Ana, adiñez zaharrena izanarren. Gure iritzian ba-da hor zerbait zuzen ez dabillena.

AMODIOA ALA OIÑORDEKOTZA

Topetia'ko osaba, Pierre'en aita-pontekoa (aitajauna, aitausia), franko aberatsa zen. Haurrik etzuelako, 1804'ean testamentu egitean,

here ontasunak Etxahunia'ko nagusiari utzi zizkion, hots, Jean Topet bere anaiari. Hiru etxaldeok baitik-bat: *Topetia*, *Xanpaña* eta *Arbizpe*. Amaren dotea zuen *Bedekaratzia*'rekin, heldu beharrak zitzaizkion *Etxahunia*'ren oiñordekoari. Horrela ezagutzen ditugu koletan aipatzen diren «bost etxalde» famatuak.

Baiñan, oiñordeko-gaiak Mari Arrozpide'rekin zeukan amodioa aurrera-xamaturik zen: 1805'eko Otsaillaren 27'an Jean Arrozpide txipi bat (1) sortu baitzen Etxahunia'n.

Pierre pozik ezkonduko zen neskamearekin. Etxekoek ziotenez, ordea, etzen holakorik behar, desohore izango baitzen; aukera zezala maitetia ala oiñordekotza.

Hamahiru hillabetez ez adituarena egin zuen, ustez, denborarekin bazterrak baretuko zirela. Bai, zera! Horra nun mehatxuka hasten zaizkieten: 1806'ko Apirillaren 16'an aita-pontekuak bere lehendabiziko hilburukoa (testamentua) ezeztatzen du eta bere ondorengo bakartzat Joseph Topet izendatzen, Jean Topet-Etxahun'en hirugarren semea (2).

---

(1) Ama zuen Arrozpide eta aita Etxahun, baiñan aitona etzion aitaren deiturarik aitortu nahi izan. Haritxelhar'ek dio: "C'est un garçon qui naît le 9 ventose an XIII (27 février 1805) à Etchahunia et Jean Topet, le maître de maison, vient lui-même faire la declaration de naissance à la mairie de Barcus!", "disant que —dio bataio-agiriak— Marie Rospide de la commune de Larraun a accouché le jour d'hier neuf du courant vers les deux heures du matin et dans la dite maison d'Etchehon d'un enfant mâle DONT LE PERE EST INCONNU". (Ikus xehetasun gehiago Haritxelhar'en liburuaren 57'gn. horrialdean.)

(2) Haritxelhar'ek dio: "En avril 1806 (il y a treize mois au moins que l'enfant est né) Pierre Topet (osaba) se rend comte que son filleul ne rompt pas ses relations avec Marie Rospide. Il a donc pris définitivement sa résolution: rien de ce qu'il possède ne doit revenir, PAS MEME PAR L'INTERMEDIAIRE DU PERE QUI EST JUSQU'A PRESENT L'EXECUTEUR TESTAMENTAIRE ET L'HERITIER UNIVERSEL, au jeune Pierre Topet-Etxahun coupable de désobéissance à la volonté paternelle et aux désirs du parrain" eta Maule'ko notario batengana joanik testamentu berria egiten du Joseph Topet'en alde: "il laisse et lègue à Joseph Topet fils troisième né de Jean Topet de Etchahun, son neveu de Barcus, tous et chacun des biens en propriété sous les déductions et charges plus haut exprimées, à cet effect il l'institue pour son héritier universel et le nomme son exécuteur testamentaire."

Haritxelhar jaunak, gaurdañoko traziñoaren kontra aditzera ematen du etzuela osabak bultzatuta gure koblakaria "desprimützer", alderantziz baizik, aita izan zela osabari hortara eragin ziona. Egia, Aita Lhande'k jasotako "Bi berset dolorusik" poeman diola: "Entzün nianian egüzaitak aita bildü ziala bere hiru etxaltez ene desprimützer", baiñan Haritxelhar'ek beste aldakizun bat jaso du honela diona: "Entzün nianian EGUZAITA AITAK bildü zeitala bere hiru etxaltez ene desprimützer". Ikusi dugu gorago aipatutako hiru etxaldeak osabarenak zirela eta aldakizun honen esanarekin bat egiiñik dator Haritxelhar'ek aurkitu berri duen "Etxahun'en bizitziaren khantoria" delako poema, honek baitio "Hirur etxalte beinin galdü aitagati". Beraz, ezta dudarik aita izan zela semea desprimützeko interesik handiena izan zuena. (Ikus xehetasunak 61-62 horrialdetan).

Aldi hontan bertsolari gaztea ohartzen da ez duela gauza onik: ez ba'ditu Etxahunia eta Bedekaratzia ere galdu nahi, beste hiru etxaldeak bezala, amore eman behar du. Bihotza erdiraturik, Mari Arrozpide eta euren haurra uztea erabakitzen du. Gaitz erdi, mentu txar huntan Etxahun'ek bere buruaz beste egin etzuenean!

Garaitu hartan ondu zituen noski «Urtx'aphala»-ren kantak, bi amoranteen bereizte etsigarri samina aipatzen baitute. Haren lehen bertsuak izan bide dira.

EZKONTZA ETA ETXEKO TIRA-BIRA

Etxekoek «neskatila pobrea» baztertu-eta, ez dute Pierre hortan utziko: Engrâce Pelento'rekin ezkontzera behartuko dute. Andereño hori-gizon-gaia baiño bi urtez zaharragoa zen, eta Etxahun'entzat amodio gutxi ba'zekarren ere, haren dotea poliki estimatua zen: orduko 3.415 libera (franko), hots, oraingo 12.977 libera berri gutxi-gora-behera. Elizaz, 1808'ko Iraillaren 27'an ezkondu ziren Barkoxe'n. Handik hemeretzi urte barru Etxahun'ek kantatuko du:

*Hogei eta bi urthik bethe egünin,
Emazte bat hartü nin ene zorigaitzin:
Erraiten ahal beitiüt zereki zeitan jin,
Ene iürkha bülhürra gorderik altzopin,*

Ez dirudi familiako tira-birak eta zorigaitz handiak lehen-lehenetik sortuak zirela. Gauzak, emeki-emeki nahasi, okertu eta gaizpideratu ziren noski. Dena-dela, Barkoxe'ko Udaletxean diren paperek erakusten dute ezkontza hontatik sei haur sortu zirela 1808'tik 1821 arte: Engrâce (1809), Marie (1811), Joseph (1813), Catherine (1816), François (1819), Pierre (1821). Engrâce bi hillabetekin hil zen eta Catherine bi urtekin.

Baiñan itzul gaitezen egiñetara.

1809'an Topetia'n hil da aita-ponteko aberats hura, eta haren ondorengo Joseph Topet'ek, 1813'an soldadu joan aurretik (3), eskuzko testamentu bat egiten du, bere ontasun guztiak Pierre bere anaiari utziz. Poetaren atsegiña! Baiñan hilburukoak ez du baliorik izango; Joseph ez baita Napoleon'en gerletatik itzuliko, baiñan ezin probatuko dute hilla dela. Zeren, legez, testamentu batek ezpaitu deus balio, haren egilea ofizialki hil ez baldin ba'da.

(3) Aldi hartan Napoleon jendez oso beharturik zegoen Espainiarako eta Rusia'rako eta orduan gerlaratu zuten noski Joseph. Ikus xehetasunak 72-73 horrialdetan.

Bestalde, aita-pontekuaren hilburukoa ez dute ontzat hartzen honen anai-arrebek.

Pierre txit asarre da. Haren iritzian aitak ez ditu etxeko interesak behar zukean arduraz zaitzen. Eta noiz-nahi familian diru-asarreak pizten dira. Azkenean, alkarren arteko errietak neurritz gora egiten dute eta 1817'an poetaren aita, ama ta senideak, Etxahunia utzirik, Topetia'ra joaten dira igesi, aita-pontekoaren alarguntsaren (alargunaren) ondora. Etxahunia'n senar-emazte gazteak geldituko dira.

Urrengo urtean Topetia'n hilko da Etxahun'en ama, bere etxetik kanpo. Heriotza horrek zati-eraziko du Etxahunia'ko ontasuna, poetari ez baitzaizkio geldituko lurretatik erdiak baiño gehixeago baizik.

Azak ontzeko, 1819'ko apirilaren 16'an, Donapaleu'ko tribunalak, huts txipi batengatik, ezeztatzen du aita-pontekuaren testamentua, Joseph'ena ere ondorioz desbaliotzen duelarik.

Orain arte aipatu ditugun urtetan Etxahun'ek bertsu asko ondu ote zuen? Haritxelhar jaunak erakutsi du *Eihartze eta Miñau* kanta parre-egingarría 1813'ko dibortzio faltsu bat dela-ta sortu zela. Baiñan noizkoak diren ezin asma ditzakegun beste kanta batzuek, ba'diteke urte-aldi berekoak izatea.

BOST URTE PRESO

1820-1821 tarte hortan, itxura duenez, gure Etxahun'ek ez zukean kantatzeko gogo handirik.

Asarrekor zegoen izugarri, idurikor eta erasokor.

Jean bere anaiganako gorrotoak zirakion: honek, 1806'ko hilburukoa ezeztatu bezain laister, osaba-izeben parteak erosi baitzituen Topetia'z jabetzeko.

Gorroto zuen emaztea: hau, diru-istillutan ezpaitzen bere alde agertzen. Baiñan, ba-zen besterik ere serio hartzekoa: Engrâce ibillera txarretan murgildu zen Jean Hegiaphal auzokoarekin. Senarrak nahi izan zuen andrea «gonbertitu» (ez dakigu nola). Hau mendekatu zitzaion, ordea, gonbertitzaillea bi hillabete preso eduki-eraziz. Egia esan, Etxahun'en kantuek baizik ez dute preso-aldi hori aipatzen. Orain arte ez da iñun agertu horren probarik.

Gorroto zuen (bixtan da), emaztea lapurtu zion Hegiaphal.

Gorroto halaber, arrazoi edo aitzeki askoz, aunitz jende. Bai, gorroto, eta (zoritxarrez) indarraz, beroaldiz eta borrokaz baliaturik.

Azkenean galernak nundik edo handik lertu behar.

1821'eko Urriaren 26'an, Eskiula'ko Benoit Goihenetxe Xope

delako batekin asteme tratu batez hasten da alkar-hizketa; eta bero-bero egiñik, ez ahal dio da aizkorakada bat ematen bularrean? Zauria zarrapo bat baiño gehiago da: ebaki gaiztoa. Etxahun preso hartzen dute eta Donapaleu'ko presondegira eramaten, Pierre, familiako azken haurra sortu baiño zenbait egun lehenago, hain zuzen. Hil asmoz gaiñera, lapurretaz eta urrezko txanpon faltsu bat korri-erazi nahiaz salatu zuten (4).

1822'an «morroillopetik» haren ihes egitea ezar ditekete, nahiz-ta zeatz ez jakin noiz eskapatu zen, ez-eta zenbat denhora egon zen presondegitik kanpo. Ez da paperik argi gaitzakenik. Jendeak, gure iritzian, irudimenez aunitz jantzi dute eskapu-hixtori hori.

Berriz arrapatu-eta, ba-du itxura garrakzi erabilli zutela zain-tzailleek, bere bertsuetan saminki arranguratzen (kekatzen) den bezala.

1823'ko Abenduaren 30'ean Pabe'ko Auzitegian kondenatzen dute: lehenik bi urte beharko du preso egon, eta gero beste bi urtez poli-ziaren begipean. Dei egiten du, baiñan probetxu gabe: kastigua bere-hartan gelditzen da eta presua Lot-et-Garonne Eysses'etako «Centrale» delakoan sartua. Presondegiko paperek ez dute aipatzen ez haren eraso-miñik, ez ihes-saiorik, ez beste deus ere jakingarririk.

1826'ko Otsaillaren 11'an, Eysses'etik Etxahun ateratzen dute, baiñan ez libratzen. Giltzapean daukate aurrena Pabe'n, gero Donapaleu'n; hemendik joaten utziko dute 1827'aren hasiaran, ezin baitutze egiztatu haren gain cgotzitako erruak.

Eduki ere, bi urteren ordeaz, bost urte eduki baitute preso; ez da bada harritzekorik, barne guzia kedar, kirats eta minkatz, sekula baiño minberago egotea.

Bere kantuetan ixilik dauka Goihenetxe'kiko ezbeharra. Egonarri exkaxa (5) aipatzen du, sesio-jartzailleen lana ere bai; baiñan oroz gaiñetik batzutan aita, beste batzutan emaztea salatzen du, haren preso-aldia luza-erazirik. Esan dezagun testigutza izpirik ez dela aurkitu horien alde. Etxahun, bere zoria ezin ulertuz, uste-musteka ari zen noski bakar-bakarrik bere buruarekin. Eta nork daki? Beharbada federik onenaz.

XOKOT 'EKO ZUBIA

Pierre Topet etxean ez izanez, haren emaztea, ongi egin ustez

---

(4) Txanpon faltsuaren hixtori bitxi hau irakurleak ikus dezake Haritxelhar jaunaren liburuko 88-89/112-113 horrialdetan.

(5) Eztakit Lafitte jaunaren asmoa "egonarri urria" ala "egonarri falta" den, bitara izan baititekete.

eta lege-gizonek aholkaturik, lur trukutzen eta saltzen ari izan zen. Senarrak derizkio tratu txarrak izan direla, etxe-galgarriak (6); bestalde, Engrâce'k ezto auzokoarekin hautsi eta gizonak salatzen du haur bat behintzat ezkontzaz kanpo sortzea emanik duela.

Jardun horiekin gaitzurik (molestaturik), Engrâce Pelento'k uzten du senarra eta ihes-leku bat aurkitzen bere aizpa baten etxean, Barcoxe'n bertan. Bi haur eramaiten ditu berarekin.

Bertsolaria Etxahunia'n gelditzen da beste bi haurrekin, etxe zati batean Ibar baserritar-maizterrak bizi direlarik (7).

Etxahun erdi erotua bizi da: oihu hemendik eta mehatxu handik, bazterrak oro izutuz.

Gauzak hola, 1827'ko Maiatzaren lehenean gertakizun ikaragarri batek dardara-azten du Barkoxe guztia: arratseko hamarrek inguruan, Olorue'ko ferietatik itzultzean, Domiku (Dominique) Etxegoihen, Xokot'eko zubian, hurbil-hurbilleik apuntatutako txispa (eskopeta) tiro batez zaurituta erortzen da.

Ez dakite nork bota duen tirua.

Baiñan famak, berandu gabe, Etxahun dela dio: gaizki ikusia baitago, Hegiaphal mendekuz hil nahiean, adiskide errugabea akabatu du noski.

Etxahun'ek, burua galdu beharrez, ihesari emaiten dio eta ahal duen tokian ezkututzen da.

Ondorengo Urriaren 23'tik 24'erako gauean suak iresten du Hegiaphalia'ko saletxe bat, aldamenean duen belartegi batekin.

Berriz ere jendeari errezelua jartzen zaio Etxahun'en eskua hortan ari izana ote den. Hontan koblariak, hille beraren azken egunetan, Larrañe'ko artzañei bertso ernegarri bat kantatzen die; bertsu hortan, hain zuzen, bi lerro hauek adi ditezke Hegiaphal'i buruz:

*Bestek eraman derik hik behar kolpia,
Bena kübera dirok oriano hartzia.*

(Beste batek eraman dik hik hartu behar huen kolpia, baiñan kobra dezakek oraindik hirea.)

Denen iritzian, bi lerro horiek salatzen dute tiro-emaillea.

Justiziak ere, esakizun horregatik, erabakitzen du Etxahun preso

---

(6) Alegia, emazteak egiñiko lur-tratuak ondatu zutela etxea.

(7) Barthélémy Ibar, Etxahun'en etsairik gaiztoenetako bat izan zen. Salaketarik beltzenak egin zituen haren kontra legearen aintzinean, hala nola hogeitabost ezkuta (escudos) agindu zizkiola bere eskuz hilzen ba'zuen Hegiaphal. Ikus Haritxelhar'en liburuan 115'gn. horrialdea eta hirugarren kapitulua: "Le crime de Barcus".

hartzea. Lehentxeago haren erasotik libre gelditu zen, auzi hartan zeri heldu ez jakinez.

Berehala kontrako lekukoak (testiguak) sortzen zaizkio xixak bezala; zuhaitz eroriaren inguruan haizkolariak egur-aukera (8); aldi batetik bestera, juezen beren iritzian, akusatzailleek gehiegixko hantpatzen dituzte beren salaketak. Alegia, ba-dirudi askok ez dutela gogoan Etxahun lertu-azteko gogoia baizik.

Sei hillabete egoiten da preso eta orduan Deffis jaunaren ohoretan osatzen du bertso bat; izan ere, haren gandik itxaropenezko hitz goxo batzuek izan baitzituen.

Eta hona, 1828'ko Agorrillaren (abuztuaren) 18'an eta 19'an Auzitegi-jardunak.

Jendetza handia auzi hori aditzeko.

Etxahun'ek ba-daki zer duen beregain: Fiskalak haren kontra eskatuko du hiltzea ala galeretako kondena bizi guziko. Ez da jolasik. Baiñan bere buruaren jabe da osoki. Galdezka, arrazoiak emanaz, irriabarrez edo asarre-jarioz, lekuko etsaiak (testigutza egiten duten etsaiak, alegia) asaldaturik eta asnas gabe uzten ditu, batzuek besteen ondotik. Juezei buru egiñik, adierazten die zenbait zitalek eta gezurtik alkar berotu dutela bera galtzeko. Hontan, norbaitek eskutitz bat dakar, hogeit bat Barkoxtarrek izenpetua, alegia Etxahun gizon peligrasua izanik, herri guzia haren bildur dela. Honegatik, arren, juezek ez ba'dute ere hura kondenatzeko biderik aurkitzen, bakearengatik bederen, ez dezatela libra.

Juezek azkenean erabakitzen dute ez duela errurik.

Haritxelhar jaunaren liburuak auzi hau zeatz-meatz kontaktzen du, paper ofizialak lekuko: 35 horrialde luze horiek ez dute gatz fal-tarik, irakurtzen hasita segituan bururatu (bukatu) gabe ezin utz...

BEITIK GORA

1828'ko Agorrillaren (Abuztuaren) 20'an Etxahun libre uzten dute. Barkoxe'n ez dira denak pozik. Herrira itzulita, herritarrek ez diote egiten «hunki jin» (ongi etorri). Gehienek bizkar ematen diote. Urdiñarbe'ra joaten da han ez duelakoan hainbat etsaigo eta bertan ontzen du 1829'an *Kantoren kantatzeko*. Bertsu horietan musikan jartzen du Omize-gaiñe'ko ezkontza bitxi (arraru) bat, orduan hizpi-de asko eman zuena noski. Han egon zitekean oraindik 1830'ean *Belhaudi'ko borthian* kantorea egin zuelarik, artzain batzuen axolakabekeria hain poliki zirikatuz.

(8) Alegia, "nahi beste egur".

Bitartean saiatzen da eginkizun zahar batzuek onez-onean antolatzten, bere etxondoa berriz osatzeko eta aberasteko asmoz.

Aita, 1831'ko Iraillaren 28'an hil zitzaion. Handik laister erabaki zuen Erroma'ra joanen zela pelegrin; preso zelarik egin zuen hoto bat nahi zuen kunplitu. *Bi berset dolorusik* kanta hunkigarria ordukoa da. Bertsolariari berak egindako hutsen erosta (ogenen deitora) dario eta aholku onak ematen ditu; bihozki barkatzen du eta bere haur eta ontasunak Alkat deituradun Barkoxe'ko alkate jaunari gomendatzen: fedezko eta bakezko kantorea, halakorik baldin ba'da.

Sei hillabete iraun zuen erromesaldi horrek, 1832'ko Apirillaren (Jorraillaren) 26'an Etxahun Zubero'ra itzulia baitzen. Gauza gutxi dakigu Erromaldi hortaz. Paperak (9) galdurik, maiz arrestatua (10) izan omen zen arlote gixa. Izan ere berak 55 presondegi aipatzen ditu. Ez ote gehiegixko? Nimes hiria, ospitalean, hiltzer (11) egon omen zen. Dena dela, presaka itzuli zen bere haurren eta ontasunen ardurak eraginda.

Erroma'ra joaterakoan erakutsi zituen sentimentu ederrak urtu ote zitzaizkion etxera etortzerakoan? 1832'ko Agorrillaren (Abuztuaren) lehenean Clérise fiskalari kartaz eskatzen zion, iñolaz ere bere emaztea giltzapean sar zezatela hobe-beharrez (12).

Behin bitartean, Urriaren azkenetan Etxahunia'ra joaten da etxe-koekin bizitzeko eta batez ere eskubidez bereak bezala estimatzen dituen ontasunen jabetzeari ekiteko.

Haritxelhar jaunak bere liburuan ematen digu Etxahun'en tratujokoen berri: nola ari zen gaur goxoki, biharamonean garrazki; behin anaia bat laguntzat hartuz besteak garaitzeko (menderatzeko), gero laguna aldatuz hala komeni baldin ba'zitzaion; batzutan gauzak bizi-bizi eramanaz, besteei arnasa hartzeko eperik utzi gabe; bestetan luza ta luza abagune onaren zain. Ez gera gu hemen sartuko auzilari setosuaren iruzur bihurrietan. Aitor dezagun ongi atera zela kostiak kostea: hamar urteren buruan, billatzen zituen ontasun gehientsuenak eskuetaratu zituen, Jean'ek bereganatu zuen Topetia izan ezik.

Dirudienez, urte horietan Etxahun'en fama txuritutzea zen. Jende handi hainitzek atsegin dute harekin mintzatzea, hala nola Deffis presidenteak edo Clérise fiskalak. Egin-erazten diote bere «Bizitza-

---

(9) Alegia, "nor-agiriak".

(10) Detenitua.

(11) Hiltzeko zorian.

(12) Hots, "trabarik egin ez zezan". Lafitte'k "poxolutik" hitza darabil eta beronek dionez "laburpen bat da". Erran nahi du "ez dezan poxolurik (trabarik) egin". "Bakea gatik" itzul ditekeala gipuzkerara esaten zidan, baiñan neri jatorrago iruditu zait (hemen behintzat) "hobe beharrez".

ren kantorea», 49 bertsutan (13); «Mundian malerusik» berriarazten, «Desertüko ihizik» bihurtzen baita; bertso polit batzuek eskatzen dizkiete Ernest Legouv  Paris'ko idazle sonatuarentzat.

1832'an, «Gaztalondo'ko prima» ateratzen du, dena izpiritu zorrotz eta mendeku-jario.

1841'ean, Udoi'en auziak eraginda, Donapaleu'ko jauntxoak laudorioz loreztatzen ditu.

Urte bereko Ekainaren (Garagarrillaren) 21'ean Sohüta'ra deitua da, «de Rouillan»'en ezteietara, ezkontza kanta polit bat emateko: «Sohüta'ko ezteietan».

ERORTZE PENAGARRIA

Behetik gora iritxita gero, zertarako behar zuen Etxahun'ek huts izugarri batean erori?

1941'eko uztailaren 20'an, Nabarrenkoxe'ko notari baten etxera agertzen da, Joanes Ihitsar izeneko lagun batekin: honek dio Jean Topet dela, Etxahun'en anaia. Onez-onean konponketa bat firmatzen dute bi itxurazko senideek, alegia, Jean'ek Pierre bere anaia zaharrenari uzten dizkiola Topetia'ko hamasei partetatik hamahiru (14).

Zer uste zuen dohakabeak? Anaia arrunt txoroa zela, ala bera biziko zela hura baiño luzaroago? Auskalo!

---

(13) Uste dugu laister argitara emanen digula Haritzelhar jaunak poema zirrarakor hau oso-osorik. Bitartean, beronen zatiak eta frantsesez egindako azalpena irakurleak ikus dezake "Le Poète souletin Pierre Topet-Etchaun" liburu mamitsuari, 303'gn, horrialdean "Le poète de la haine et de la r volte" deitu kapituluari. Hemen dio poetak sinistu ezi neko garrazkeriaz: "Amak idor bihotza, bai eta thitia" eta gai eratzan du seaskan goseak marrakaz ari zen bitartean, amak etzuela bere negarraren ardurarik, Jainkoak beregana eramatea nahi zuelarik. Ez ote gehieg txo esatea?

(14) Haritzelhar'ek honela dio bere liburuaren 212'gn, horrialdean: "Dans la matinée du 20 juillet 1841, Pierre Topet et Joannes Ihitsar charpentier, né   Barcus, domicilié   Mauleon, se sont présentés devant M^s Labourdette, notaire   Navarrenx. Le premier déclare   cet officier ministériel qu'il se rend devant lui avec son frère Jean Topet troi me né, "pour terminer par une transaction leurs discussions judiciaires venues au sujet d'une demande en nullité de testament olographe d'un sieur Joseph Topet dit Etchahun leur oncle". M^s Labourdette, après s'être fait représenter les pièces relatives   cette transaction projetée, établit un acte dans lequel le supposé Jean Topet reconnaît que la succession de feu Topet oncle appartiendra dans la proportion des treize seizi mes   son frère Pierre Topet ainé, et trois seizi mes   lui, Topet dernier né. L'acté est signé en présence de témoins. Par ce faux en écriture publique, Etchahun devient le maitre de Topetia; il recouvre les cinq maisons dont il était né héritier. Combien Joannes Ihitsar a-t-il été payé pour se pr t r   une telle escroquerie? Comment Etchahun l'a-t-il circonvenu?"

Ametsak amets, urrengo urtean Topetia'ko Jean'ek jakin zuen gertatutakoaren berri eta naia juezetara eraman.

Koblariak ba-zekien egoera txarrean zela; anka egin zuen bere sorlekutik eta Espafiara ihes. Orduan joan bide zen Santiago Konpostelakora erromes; baiñan ibillaldi hontaz ez da oraindik aurkitu oroigarrik.

1843'ko maiatzean, Pabe'ko Auzitegiak erabaki zuen Nabarren-koxe'ko itxuskeriaren gora-behera: bi errudunak, ez baitziren agertu, hamarna urtetako galeretara kondenatu zituzten.

Lenen ondorena: kondenatuen ontasunak bahitzen dituzte. Etxahunia subastan emana da. Beharrik, Joseph Topet'ek 1945'eko otsaillean aitaren etxea berrerosi zuen (15).

Handik laister, Etxahun bihurtzen da berak aukeratutako desterrutik, bi urte baiño gehiago Españian egonik nekatua, edo (nortaki?) Frantzia'n ahaztua izanzen dutela ustez.

Baiñan ez dute ahaztua. Jendarmeeek arrapatzen dute eta 1845'eko Agorrillaren (Abuztuaren) 11'an, Pabe'ko gartzelan da.

Zazpi egunen buruan Auzitegiak du aldi. Juezen aurrera heldu da aspaldiko erromesen ezaugarri bitxiak soñean dituela: otar-txapela, manta-laburra, bastoia, kalabaza (16), txirla, errosario luzea... ez du deusen faltarik.

Auzi aldian zozoaren egiten du, bere ezinbeste ta penak tarra-pataka (17) kintatzen, oihu hemendik eta jestu handik; aditzailleak farrez, baiñan burutik jota dagoelakoan, urrikalduak.

Azkenean, hiru urteko presondegia botatzen diote juezek. Urrun da honezkero hamar urteko galeretatik!

Baiñan Etxahun'i iruditzen zaio oraindik hobeki atera ditekela. Goi-Auzitegira («Supremo»'ra) jotzen du. Zorionez, huts bat billatzen dute Pabe'n egindako auzi-paperetan: firma baten ahaztea. Eta horra auzia Mont-de-Marsan'eko Auzitegira bidali, han berriz juzga dezaten. Hazillaren (Azaroaren) 7'an Etxahun'ek Pabe'ko komedia ematen du berriz ere, ahal zuena puzturik. Ez du denbora galdu: oraingoan juezek bi urtetara laburtzen diote kastigua.

Behin hasita, zergatik ez saiatu bigarren dei bat egiten? Oraingoan ez dute hutsik arkitzen. Bi urteak (18) finkatuak gelditzen dira Abenduaren 20'an.

---

(15) Ikus birjabetze honen xehetasunak Haritxelhar'en liburuan 219'gn. horrialdetik 221'era.

(16) Testuan "kulubitxo". Hitz hau ezta-karte hiztegiek, baiñan bai "kukubitxo".

(17) Con precipitación.

(18) Testuan, hutsegitez (Lafitte'k berak aitortu zidanez), "bi ilabeteak".

1846'ko Otsaillaren 24'an Etxahun Eysses'ko presondegian sartzen dute, handik atera zela hogeitau urte igaro ta gero! Bi urte eramannen ditu hor, kontagarririk gabe.

Etxean, bitartean, batasuna ari zaio gero ta gehiago desegiten. 1847'ko Hazillaren 3'an, emazteak, norbere ontasunak salbatu nahirik, bi senar-emazteen ukantzak (ogasunak, ontasunak) legez berezirik izan ditezela lortzen du.

Abenduaren 20'an, bere kastigua azkeneraifio sufritu ondoren, Etxahun presondegitik behin betiko ateratzen da.

HERRIZ-HERRI

Hontaz aurrera, Etxahun, erreka jota, desohoratua, erdi eskale biziko da, tristura handian.

Garindaiñe'n anaia bat (Jean-Pierre) zuen baserritar, eta honek berekin hartu zuen 1848'an. Zorigaitzez, 1850'eko udara egun batez, bi anaiek asarre gorria izan zuten alkarren artean eta baserritarrek poeta kanpora bialdu zuen.

Etxahun'ek herri hartan bertan aurkitu zuen aterpe, mandio txoko bat alkilatuz. Gau batez norbait etorri omen zitzaion eraso-beharrez lapurretan egitera, eta bertsolari zaharrak begi bat galdu zuen borrokan (19). Harek zionez, Jean-Pierre'n semea, Pierre bere seme-pontekoa zen eraso ziona. Juezetara eraman zuen.

1851'ko Otsaillaren 28'an, Pabe'ko Auzitegiak ez dio Pierre izeneko illobari errurik leporatuko: osabaren fama ez doa noski onduz.

Baiñan, hain auzilari setatsua izanez, tribunaletako paperek darakuste, Etxahun maiz ibiltzen zela juezetan, bere seme-alabengandik gero ta zahartzaro-sari (20) haziagoak (ugariagoak) beharrez. Paper horiei esker jakin diteke, nola zebillen herriz-herri alderrai (21). Esate baterako, Mendikota'n, Santa-Grazi'n eta Eskiula'n aurkitzen dute, Azken leku hontara 1856'ko Abenduan heldu zen. Pierre bere seme gazteenarekin dozena erdi bat urte igaro baitzituen; ba-dirudi, horratik, lehenago etzuela bere semetzat aitortu nahi izan (22).

---

(19) Eraso honen gora-beherak xeheki emanak irakurleak ikus ditzake Haritxelhar'en liburuko 244'garren horrialdean eta gerokoetan, "Etxahun, begi bakho-txa" izeneko kapitulu zoragarrian.

(20) Pensión.

(21) Errante.

(22) Etxahun'ek dio bere "Bizitziaren khantoria"-n: "Emaztik egin zeitan jaunareki bastart". Hontaz dio Haritxelhar'ek: "N'est-il pas loisible de penser qu'Etchahun a considéré que le dernier enfant, Pierre, n'était pas de lui, qu'il était le fruit du commerce adultère d'Engrâce Pelento et de Jean Hégo-buru?"

Orain, irakurle, jakin nahiko duzu noski, Zubero'ra itzuliz gero, ea koblaka berriz hasi zenentz (23) Topet-Etxahun.

1848'an berean ondu zuen «Ahaide delezius huntan», bere bizitzaz egin duen kanturik hunkigarriena: nahigabe igaro berrien ondotik, gogo-bihotzak goratzen eta ezitzen zaizkio; halatsu gertatu zitzaion Etxegoihen'en auzia amaitu bezain laister, «Bi berset dolorisik» idatzi zuenean. Ez du horrek harriztekorik, bi abestiok alkarren antza baitute.

Gure koblaria, bizitzeko, zenbait bertso saltzen saiatuko da. Besteak beste:

- 1848'an *Hegiluz* senar-emazteen heriotzaz.
- 1849'an *Xaho* diputadu-gaiaren alde.
- 1850'ean *Renaud* diputadua omenez.
- 1852'an, noski, *Idarroki olha*, artzain batzuei eskerrak emateko; *Leille*, ixtorio arrunt-xamarra.
- 1853'an Abbadie'ren sariketarako *Montebidorat joaileak* igortzen du; saria jaso etzuelako, latzak botatzen ditu *Bi bertseten egitez* (edo *Bi berset oriez*) deitu poeman.
- 1854'an *Amodio gatik* idazten du, Etxandi hiltzailleaz mendekatuz.
- 1855'ean Mgr. Lacroix, *Gure jaun apezkupia*, loreztatzen du.
- 1859'an *Barkoxeko eliza* bertso-kantan herriko erretoreari erasotzen dio, jaunen aulkitik meza-denboran atera-erazi duelako.

Comme l'enfant était né alors qu'il était en prison, le poète a pu ensuite utiliser ce fait pour accuser plus fermement sa femme avec qui il vivait en mauvaise intelligence. A partir du moment où il refusait cet enfant, Etchahun était en droit de porter cette accusation, à moins que Engrâce Pelento n'ait réellement mis au monde pendant les années où son mari était absent.

“Tout laisse croire cependant qu'aucun enfant en dehors de Pierre (le 3 novembre 1821) n'est né pendant les années 1821-1827. Nous n'en voulons pour preuve que la relation faite par le juge d'instruction devant la Chambre du Conseil du tribunal de Saint-Palais, de la période précédant le crime du 1 mai 1827. “Il paraît que durant son absence, sa femme avait eu des liaisons coupables avec Jean Hégoburu, plus particulièrement connu sous le nom de Héguiaphal. Le bruit, du moins, en était généralement répandu et Topet se retira dans ses foyers avec connaissance de ce fait et l'idée qu'il en était résulté un enfant adultérin”. Le juge d'instruction ne se serait pas exprimé ainsi si un enfant adultérin né du commerce coupable d'Engrâce Pelento et de Jean Hégoburu était effectivement né pendant l'absence d'Etchahun. Il marque bien, au contraire, que le poète en était persuadé, qu'il s'était mis cette idée en tête, idée qu'il a développée dans ces poèmes et en particulier dans *Mündian malerisik*”. Irakurleak ikus ditzake gai hontaz xehetasun gehiago 104-105 horrialdetan.

(23) Ote zen., hots, hasi zen ala ez.

— 1860'an *Musde Tiraz* Eskiula'ko erretoreak dizu txanda, konfesatu nahi izan eztuelako.

Emakumeak jorratuz hamar bat bertso-sail ba-dira, baiñan iñolaz ezin antzeman noiz egiñak zituen.

Haritxelhar jaunak hurbilletik eta sakon aztertu ditu Etxahun'en bertsoak, mintzairaren aldetik, musikaren aldetik, koblak ontzeko tankeraren aldetik, gaien aldetik eta abar, bertsolari xuberotarra zertan den usadioari jarraiki eta zertan norbere jario bereixiari, aditzera emanaz. Ba-da hor zer ikasi.

Hala ere, puntu batzuek gelditzen zaizkigu zalantzan. Eztakigu Etxahun nola hasi zen bertsoan: ea Barkoxe'ko zahar batzuek eskolatu ote zuten (eta zeinék), ala bere gixa hasi zen ezagunak ziren kantuei jarraituz, haien arabera bereak moldatzeko. Ez jakin ere, bat-bateko bertsolaria zenentz, aurretik deus prestatu gabe ari zitekeana, ala geldiro, astiro ari ote zen bere bertsuak lantzen eta ontzen, jendeari kantatu baiño lehen. Ba-dirudi bigarren modu hau zela harena. Bere koiñataren etxean bazkari txarra egiñik, bertsuak ez zizkion etxeoandreaki berbertan adierazi. Berak bertso batean dio, etxerakoan txakur batek ozk-egin ziola eta:

*Etxera hel eta kolpia sueñatü nian,
Gero aldiz hoiek kopiatü nütian;
Ohiala juran,
Logale benintzan,
Jaiki argi azkorrian,
Hoién khantatzera, arrebari bortha aitzinian.*

(Etxera heldu eta zauria sendatu nuen, gero berriz, horiek kopiatu nituen, ohera joan, logale bainintzan, jaiki egun sentian, bertsuok kantatzera arrebari ate-aurrean.)

Astiro prestatu, ez da harrigarri haren bertsuak hain bildu, tinko eta beteak izatea; alperrikako hitz gutxi, luzagarri gutxiago; eta ateraldia tiroa bezala heltzen bere jo-burura.

Denek nahi izango genduke segurki, etxe-txokoetan aurki ahal ba'litez oraindik Etxahun'en hainitz eta hainitz kantagai, Haritxelhar jaunak bildutako berrogeitabiak ugaltzeko.

AZKEN HITZ

Orain buka dezagun Etxahun'en istoria.

Pierre haren semea 1861'ean hil-eta, bertsolari zaharra Eskiula'tik joan zen eta Etxahunia'n Joseph'ek hartu zuen, azken egunak etxon-

doan pasa zitzan. 1862'ko Urtarrillaren (Ilbeltzaren) 17'an kristauki hil zen 76 urtekin (24).

Ametsetan ere etzuen pentsatzen noski, egun batez bere bertsuei eskerrak gorespen handienak izanen zituela: hasteko, 107 urteren buruan, J. Haritxelhar jaunak Unibersidadean sar-erazi du, eta Bar-koxtarrek ezin ederkiago berritu diote hillobia. Hillobiko losak Etxahun'en bertso hau dakar:

*Khantore hoiak huntü nütin Unhürritzeko olhetan,
Erruma'rat juiten nizala erraiten beitiüt'noeitan.
Maleruski ni hil ba'nendi bidaje lazgarri hortan.
Ziberuan khanta-itzazie, ene orhitzapenetan.*

ERASKIÑA HARITXELHAR'ENETIK

Etxahun'en bitzta nahasian ziñez miresgarri egiten zaigun alderdi bat aztertu nahi genduke eraskin hontan. Alegia, gure koblaria alderrai eta nora- ezean zebillelarik, haurrak eskolatuz egin zuen lan txalogarria.

Haritxelhar jaunak zuzen dion bezala, Aita Lhande'k salatu zigun Etxahun'en alderdi hau «Gure Herria»'n (25): «Nous le trouvons successivement, d'après la tradition, à Garaiby dans la maison Irigoyen, au quartier Arraltia d'Alçay dans la maison Salaberrigaña, où il compose la chanson *San Sebastianerik Alzarirat goraintzi*, enfin à Sainte-Engrâce où des vieillards se souviennent de l'avoir vu souvent, assis sur les tombes du cimetière et chantant ses vers au milieu de groupes d'enfants.»

Constantin jaun medikuak —dio Heritxelhar'ek—, beste jakin-garri batzuek utzi dizkigu hauen osagarri, Etxahun'en Santa Grazi'ko

---

(24) Lehendik ba-genekien Etxahun alargun zela hil zenian, baiñan Haritxelhar'ek zenbait xehetasun ematen dizkigu Engrazia Pelento'ren heriotzaz. Horra: "1855 est l'année de l'épidémie de choléra dans le Pays Basque. Toutes les communes son frappées durement et chacune des familles paie un lourd tribut à cette terrible maladie. Les morts sont nombreux à Barcus. Le 19 mai 1855, ont lieu les obsèques de Alexis Oholéguy, le gendre du poète qui laisse une veuve et cinq enfants dont le dernier n'a même pas de deux ans. Le 2 juillet de la même année, on amène à sa dernière demeure Engrâce Pelento, dame d'Etchahun, la femme du poète". Eta geroxeago: "Il est probable qu'Etchahun est revenu à Bacus pour les enterrements de son gendre et de sa femme. Bien que séparé de celle-ci, c'est un nouveau lieu qui se relâche, c'est un pas de plus vers la solitude totale". Eta gure galdera larria da: onezkoak egin ote zituzten senar-emazteok, andrea hil-urreean zetzala? Iñork ez jakin eta mundu hontan nekez jakingo den gauza da hauxe. (259/260 horrialdeak.)

(25) 1923, 537-38 hor-aldk.

egonaldiaz, alegia. Harek, bere aittonaren abotik jaso zituen noski, hiri hortakoxe maixu baitzen aspaldi zaharrear. Bera mintzo zaigu Udaletxeari emana izan zitzaion *Dolainti* auzoko etxe batez, hark han eskolamaixu bat jartzekotan. Noiz izan zen ez adi-erazi arren, maixu bat heldu zen, Etxahun berbera. «Ez, segür gizun ederra, arropaz ere arrünxko; bena bazian eskola hein bat, aski Jesusian ariazteko eta haurrer üskaraz irakurten eta muxi bat iskribatzen erakasteko.» Etxahun eskolamaixu? Zergatik ez, irakurtzen eta idazten baldin ba'zekien? Uste izatekoa da haren erakuspidea etzitekeala irakurteaz goitokoa izan eta bera oso pozik geldituko zen noski haurrek beren izena firmatzen ikasten zutenean. Constantin medikuaren azalpenak Aita Lhande'narekin bat egiten du, Etxahun haur pilla batez inguratuturik, bertso kantari agertzen digunean: «Diala hogeita hamar bat urthe, bizi ziren orano zahar eli bat ohart beintzien Santa Grazin Etxahun errejent ikhususirik. Astegunez ari zen bere ofiziuari, franko arraheinki eta, igantez usuz horra zen gañeko elizalat. Etzen, hanbat, jente gehietieki khurutxatzen; meza bezperen artian, ardurenin baratzen zen, haur saldo baten erdian, Ibarrondoko erreka bazterrian, berak huntü bertset khantatzen zeien» (26).

Penagarria litzake Etxahun'en bizitzako xehetasun polit eta bihotz hungigarri hau azaldu gabe uztea, baitipat Ziberuako üskara xarman-garriaz apaindua doalarik eta gure koblakaria bere bertsoak haur txipien bitartez geroari uzten nola saiutzen zen erakusten digularik. Etxahun'ek ez ote zeraman bere baitan hillezkortasunaren egarri bizi bat? Hala ba'zen, bere gogoak aurkitu du asegarri.

Gehigarritxo honekin amaitutzat jotzen dugu Aita Lafitte'k hain iaioi laburtu digun Barkoxtar koblari sonatuaren bizitza.

Yon ETXAIDE.

---

(26) Ikus, Haritzelhar'en liburuan 260/261 horrialdeak.

